

Монолатій І. С.

АВСТРОЛОЯЛІЗМ ЯК «ТАКТИКА ОЧІКУВАННЯ»
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ

Political loyalty of semilattent and humiliated associations of west-ukrainian region region was original «tactic of expectation», and here and there and casual which understood the Danube monarchy as state of all its citizens and for them, definitely «reframed» the political tastes under possibility in the prospect of subsequent «nationalization» of the sovereign territories as a result of falling of mother country. Avstroloyalty to a certain extent entailed curvature and delay in development of national consciousness.

Проблема лояльності етнічних спільнот до імперій в дзеркалі сучасної етнополітології вже сама по собі є складною. До того ж вона суттєво заплутана науковцями різних спеціальностей, методологічних напрямків і національних історіографічних шкіл. В існуючій академічній літературі, в джерелах публічного й приватного характеру, які ще далеко не всі виявлені й досліджені, можна знайти чимало переконливих свідчень про те, що поведінка упосліджених народів стосовно центральної влади в імперську добу кінця ХІХ — початку ХХ ст. у цілому була достатньо лояльною.

Лояльність щодо государя й імперії і станова приналежність тоді мали більше значення, ніж приналежність до етнічної або конфесійної групи.

Оскільки англомовний еквівалент поняття «лояльність» — «allegiance» — у певному контексті може означати ще й вірність, відданість, готовність укладати угоди, дотримуватися принципів¹, то таку поведінку, як правило, ототожнюють з так званим імперським патріотизмом та загальноімперською свідомістю — «Gesamtstaatsbewusstsein». Однак багатонаціональним імперіям було дуже важко використовувати патріотизм для мобілізації мас на підтримку держави. Адже намагання стимулювати патріотичне почуття майже неминуче означало апелювання до етнічної ідентичності певної частини населення, посилюючи почуття відчуження, якщо не ворожості з боку інших національностей². Проблема, винесена в заголовок статті, загалом може ототожнюватися з удаваною (формальною) толерантністю або псевдокомпромісом у межах критеріїв компромісів рівностатусних етнонаціональних спільнот³.

Послаблення нації-держави як інституту сучасності, глобалізаційні процеси породили сучасну кризу національно-державницької ідентичності та пошуки альтернативних фокусів і форм колективної ідентифікації. У цьому випадку монархія Габсбургів, яка тривалий час вважалася анахронізмом у добу модерних національних держав, нині протиставляється сучасній фрагментованій Центрально-Східній Європі як модель наднаціональної організації, з якої можна винести певні позитивні уроки⁴.

Правління Габсбургів дало суттєвий історичний урок — рано чи пізно принцип централізму та унітаризму, етнотериторіальної федерації і автономії себе сживають. Фундаментом держави може стати лише розвинуте громадянське поліетнічне суспільство. Досвід Габсбурзької імперії в національному питанні радше свідчить, чого варто уникати поліетнічним та поліконфесійним утворенням. Через це навіть нині важко відокремити позитивне від негативного у досвіді Дунайської монархії як багатонаціональної держави і, швидше за все, це дві сторони однієї медалі⁵.

У масовій історичній свідомості народів велетенського простору від Альп до Трансильванії і від Галичини до Далмації монархія Габсбургів, особливо в її останні роки існування (за Р. Брубейкером, фінальній «дуалістичній» фазі імперії⁶), асоціювалася з більшим ступенем національної свободи, можливістю мирного

врегулювання проблем у відносинах між народами поліетнічної держави. Бути «австрійцем» за Габсбургів — означало бути своєрідним центральноєвропейським космополітом.

Ставлення до монархії Габсбургів було суттєвим елементом національної історичної свідомості населення західноукраїнського регіону — австрійських Галичини і Буковини. Оцінка ролі Австро-Угорщини була важливою для національної, історичної і політичної свідомості місцевих українців, поляків, євреїв, румунів, німців, як і обґрунтування легітимності вимог їхніх національних рухів, як і обґрунтування традицій, культури, психології, укладу життя, свого місця в загальноімперській і загальнокрайовій історії. Таке своєрідне «віденство» окреслювало, за визначенням М. Гона, два полюси в домінантах їхньої групової політичної свідомості — своєрідне споріднення з імперією, лояльність щодо неї, з одного боку, та виникнення рухів упосліджених етнонаціональних спільнот з метою створення власних держав — з другого⁷.

Тенденції до австролялізму — вірності і відданості «дому Габсбургів» — були співзвучні з інтеграційними процесами в Дунайській монархії, відображали можливість розвитку етнічних і політичних процесів панівних та упосліджених спільнот без руйнування цієї держави. За умови проведення реформ, вони співпадали із соціальною тенденцією перетворень у країні. Адже спроби реформування Дунайської монархії після 1867 р. під вивіскою певної ідеології, яка претендувала на позанаціональність, знаходили підтримку не лише серед вищого імперського чиновництва, але й серед представників менших або позбавлених власної територіальної бази національностей, більш чи менш широких прошарків, які походили з національних меншин, але внаслідок процесів модернізації асимілювалися з панівною культурою.

У добу перетворення централізованої Австрійської монархії на дуалістичну Австро-Угорську (1867), надання провінціям політичної автономії (1869), запровадження виборчого права для робітників (1897), загального виборчого права (1905) ідеї загальноімперського патріотизму і загальноімперської свідомості проявлялися в історичній, державно-правовій, політичній, культурній формах свідомості населення імперії. В цілому австролялізм існував як політична течія на рівні ідеології⁸, і лише деякі його елементи співпадали з тенденцією до самовизначення, збереження етнічної індивідуальності. За невеликим винятком в особі окремих радикальних груп, партії і лідери національностей виходили

у своїй політичній стратегії з перспективи тривалого існування Дунайської монархії, ґрунтуючи на цій презумпції свою практичну діяльність.

Для етнонаціональних спільнот західноукраїнського регіону австролялізм став своєрідною опорою для становлення національної свідомості. Національна свідомість населення Галичини і Буковини формувалася наприкінці XIX — на початку XX ст. шляхом взаємодії двох елементів: з одного боку, лояльність до Відня, підкреслення позитивів австрійської державності та готовність її захищати, а з другого — розуміння своєї етнічної окремішності, а відтак усвідомлення особності своїх інтересів. Втіленням метрополії, єдиним центром влади була династія, а тому відданість їй упродовж століть буквально замінювала підданам Габсбургів національну приналежність. Дунайська монархія трактувалася ними не як «тюрма народів», а як солідарна й добровільна обітниця народностей «триматися купи». В цьому, зокрема, і криється значна контекстуальна відмінність між імперіями Габсбургів і Романових.

Протягом кінця XIX — початку XX ст. українці, поляки, румуни, євреї та австро-німці західноукраїнських земель пройшли етап культурного пробудження, який завершився формуванням їхніх етнічних рухів. Незалежно від шляхів політичної мобілізації кожна зі спільнот прийшла до тотожного результату, тобто формування етнонацій — політизованих етнічностей, які брали участь у суспільно-політичному житті як її самостійні суб'єкти. Історія довела, що політична, національна та етнічна спільність кількох народів на одній території була ілюзією, так само як і спроба примирити їхні суперечності шляхом можливого об'єднання в майбутньому в єдиній державі чи коронному краї. Мешканцям західноукраїнських земель була притаманна виразна регіональна самосвідомість, вписана в систему загальноімперської лояльності та культивованого вихованням почуття відданості монархові.

Напівдослідженою залишається теза, що серед частини етнонаціональних спільнот Галичини і Буковини в цей період виникає дуалістичний дискурс «ми»-фактору (наприклад, українці, поляки, румуни, австро-німці як громадяни Австро-Угорщини). Така подвійна лояльність вимагала підтримки з боку «вони»-фактору — титульного етносу та сформованих з його середовища політичних акторів і центральної та місцевої влад. Їхній («ми»- і «вони»-факторів) рух назустріч, передусім етноплуралістична

практика держави, сприяв би гармонійному поєднанню ідеалів нації-держави та етнічних меншин. Це, власне, і могло бути передумовою формування подвійної етнонаціональної свідомості останніх і виникнення поліетнічної політичної спільноти.

На багатомовних теренах спонтанна у багатьох випадках, за визначенням А. Граціозі, тенденція до етнічної гомогенізації призводила до загострення конфліктів між етнонаціональними спільнотами⁸. «Тінь» Дунайської монархії, накладаючись на існуючі мовні та конфесійні кордони і перетинаючись між собою, породжували ситуацію латентних конфліктів, взаємних претензій, ненависті і протилежних версій історичної пам'яті. Особливо це проявилось у Галичині між українцями і поляками.

Підавстрійські українці виплекали в собі традицію парламентської демократії, традицію організованого суспільно-політичного життя, політичну еліту, традицію реальної багатопартійності, реальних змагань і дискусії політичних ідеологем. Але така спадщина була незрівнянно біднішою у порівнянні з поляками, угорцями, та навіть чехами. Ліберально-конституційна монархія відкривала широкі можливості перед українством, але воно не завжди здатне було ними ефективно скористатися. В цей час вони дедалі наполегливіше почали заявляти про можливість самостійного існування, а в Австрії вбачати або союзника для досягнення цієї мети, або об'єкт тиску. До того ж провідні українські політичні партії включили до своїх програм гасло незалежної соборної України як кінцеву мету своєї діяльності на даному етапі, тобто за умов існування Австро-Угорської та Російської імперій. Утім ці раціональні міркування помітно контрастували з глибоко закоріненою в народній свідомості вірою у доброго імператора, справедливості австрійську владу й закони⁹.

Це явище свідчило про наявність внутрішнього розколу, аритмії в процесі політизації української спільноти Галичини, що окреслило асинхронність її відмежування від старих ідентитів і політичних орієнтацій¹⁰. Лояльність до імперської політики Відня, аніж протистояння їй, було пораженською особливістю українського руху. Так місцева українська шляхта, переважна частина якої отримала свої титули від австрійської корони¹¹, до початку Першої світової війни навіть не мріяла про можливість створення Української держави. Та український рух в Австро-Угорщині пройшов шлях від суто регіонального до активного учасника загальноімперської політики. На зміну вимог утворення окремої

«української» провінції у складі Австро-Угорщини прийшли пропозиції про можливість, на випадок війни з Росією, об'єднання під скіпетром Габсбургів усіх українських земель¹².

На початку ХХ ст. офіційну і цілком лояльну до австрійсько-го уряду і Австрійської держави групу очолили такі відомі політики, як буковинець Микола Василько та лідер галичан Кость Левицький. Перший не уявляв собі життя поза імперією Габсбургів¹³. У листі до Вільгельма фон Габсбурга він сам визначив свою політичну орієнтацію, назвавши себе «австрійським патріотом, по-справжньому відданим династії Габсбургів»¹⁴. Разом із К. Левицьким вони утворили тандем, що сповідував ультралояльний політичний курс.

Оцінюючи тогочасну українську політику, В. Кучабський називає такі джерела цього політичного вибору: «З уваги на безсилля українського народу ... одною з найважливіших функцій української політики мусило стати переконування займанщицьких держав, що скріплення національної свідомости й культури українського народу не ослабить його лояльності до здобувчої держави. Тактика лоялізму, на якій ніби-то в українським національним інтересі не сміла впасти тінь підозріння, перемінилася в аксіому української політичної думки»¹⁵.

Поляки австрійської Галичини були, по суті, напівлатентним «панівним народом», який, позбавлений власної незалежної держави, зберіг традиційні еліти і зони панування¹⁶. Та поляки, стверджує П. Вандич, як привілейована нація в Австро-Угорщині були лояльні не до Австрії, а до Габсбургів. Ця лояльність зберігалася доти, доки 1918 р. не постала незалежна Польща¹⁷. В 1860-х рр. польські еліти заявили про свою лояльність до австрійського імператора, заявивши що «Австрія успадкувала польську місію бути щитом від Сходу»¹⁸. Пунктом примирення стало надання 1867 р. Галичині статусу автономного краю. За умови домінування польської знаті автономія Галичини автоматично означала польську автономію¹⁹. А завдяки фактичному домінуванню в регіоні польські чиновники відновили своє монопольне становище в органах крайової влади і місцевого самоврядування. Переважання представників однієї етнічної групи у владних структурах необоротно призводило до зростання відчуженості між «високостатусними» і «низькостатусними» групами. Позиції польських політичних угруповань Галичини на початку ХХ ст. зазнали трансформації під дією таких факторів: концентрація двох національних П'ємонтів

у межах однієї провінції монархії, зростання національно-політичної свідомості населення краю, кристалізація ідеї польської державності, відсутність послідовної національної політики Відня щодо Галичини.

Можна підсумовувати, що з огляду на гострі міжнаціональні конфлікти перед Першою світовою війною галицькі поляки й українці не стільки боронили Австрію, як прагнули використати воєнну ситуацію для досягнення своїх національних інтересів, незважаючи на те, що і одні, й другі спершу однозначно заявили про свою підтримку й лояльність до монархії. Пораженською особливістю українського руху, що теж виходила з ментальних засад нації, була його лояльність до влади. Власне, це й висмоктувало з українського руху всі радикальні, активні елементи, робило його аморфним і плитким. В західноукраїнському регіоні українські партії до 1914 р. так і не змогли наважитися на революційну боротьбу з «чужою» владою, як це трапилось у більшості європейських бездержавних народів, що завжди були налаштовані на протистояння владі, на руйнування всіх перешкод на шляху до національної свободи.

Згода австрійського уряду на створення польської держави, проголошена 1916 р., вплинула і на зміну позицій галицьких українських політиків. Вже у лютому 1918 р. на з'їзді українських нотаблів у Львові було озвучено вимогу утворення окремого коронного краю на українських землях Австро-Угорщини, а також висунуто гасло забезпечення національної автономії і політичної рівноправності для національних меншин — поляків, євреїв та інших²⁰. Надалі австрофільство представників старшого покоління політикуму в Галичині помітно зменшилося, а молоді політики, що пройшли бойові випробування на передових позиціях Першої світової війни, взагалі критично ставилися до цієї риси своїх старших колег і відкрито виступали за створення єдиної української держави. В період війни змін зазнала й прогабсбурзька орієнтація поляків: вирішальний вплив на неї мав крах австро-німецької політики і Берестейський мирний договір²¹. Побудова власної національної держави ставала вже й не такою віддаленою перспективою.

Про лояльність до Відня заявляло й єврейство. Виступи їхніх депутатів в Австрійському райхсраті та крайових сеймах свідчили про їхню підтримку збереження цілісності держави під час проведення широких суспільно-політичних та національно-державних

реформ. На засіданні австрійської Палати послів з питання виборчої реформи делегат Бенно Штраухер зауважував, що «єврейський рух є лояльним і виключно проавстрійським...»²². Як бачимо, специфічна етнополітична модель Австро-Угорщини передбачала гарантування рівності прав групи при одночасному невизнанні її соціокультурних особливостей. Саме таку позицію центральна влада обстоювала в єврейському питанні. Сутність її зводиться до констатації того, що будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені прав національної спільноти²³.

Австролялізм євреїв західноукраїнського регіону зайве свідчив про вплив на них асиміляційних ідентичностей. Це було пов'язано із тим, що більшість єврейства вибирало не культуру місцевого населення (русинів-українців), а переважно імперську культуру — німецьку, рідше — локальну культуру (польську), і, відповідно, ідентифікувало себе із нею. В результаті проблема емансипації й акультурації єврейства була процесом тривалим і сповненим внутрішніх конфліктів. Політичні та соціальні чинники засвідчили, що як тільки кардинально змінювалися обставини, з'ясувалося, що ані євреї, ані титульна група не були готові до перетворень і швидкої перебудови взаємин. У процесі політизації західноукраїнського регіону 1920-х рр. з'ясувалося, що ворожість і взаємні претензії між поляками та євреями, котрі «гасилися» в попередні періоди відповідною етнополітикою Відня і, почасти, Західно-Української Народної Республіки, лише очікують нагоди, щоб вийти назовні²⁴.

Новітня історія показала, що Австро-Угорщина розпалася внаслідок процесів національного самовизначення народів, нездатності центральної влади до реформування і децентралізації. Одна з головних причин падіння імперії полягала у тому, що це багатонаціональне утворення не витримало іспиту модернізацією. Утворення після листопада 1918 р. кількох незалежних держав успадкувало від Габсбурзької монархії серед інших проблем міжетнічні конфлікти. Розвал єдиної багатонаціональної держави в Центральній Європі та утворення кількох незалежних багатонаціональних, але поліетнічних держав, не зняли з порядку денного питання про самовизначення народів Центральної і Східної Європи. У більшості з них були встановлені авторитарні чи навіть тоталітарні централістські режими. Для національних меншин і не титульних народів вони не стали «своїми» державами, незважаючи на етнічну спорідненість з державотворчою етнічною спільнотою²⁵.

Отже, австролялізм етнонаціональних спільнот західноукраїнського регіону був, передусім, прагматичним пристосуванством для мінімальних потреб задля збереження імперської структури, яка поступово розвалювалася. Така тактика характеризувалася пошуком поміркованих компромісів між різними інтересами. Оскільки це явище як своєрідна «тактика очікування» не могло гарантувати рятування Габсбурзької імперії на регіональному рівні, однак інколи давало достатню, хоч і не завжди, очікувану відповідь конфліктуючим етнонаціоналізмам.

Етнополітичний менеджмент правлячої династії та органів місцевого управління в західноукраїнському регіоні здійснювався на засадах державного патерналізму, і етнічні спільноти тут цьому не опиралися: адже їхні провідники вели діалог, різний за якістю й політичною доцільністю. Тим самим налагоджувалася «співпраця з Віднем», який демонстрував, з одного боку, свою лояльність правлячій династії, а вже потім — власним національно-політичним ідеалам. Тут австролялізм виходив з пріоритету етнічної спільноти перед особистістю, а поліетнічну спільноту розглядав як суб'єкт державного права. Нація ототожнювалася з національністю, а кілька національностей, які проживають на одній чи сусідніх територіях, перетворювалось на одну національність, одну націю, об'єднану в єдиній державі.

На нашу думку, австролялізм культивувався, принаймні, з двох основних причин. По-перше, можна припустити, що політична лояльність напівлатентних та упосліджених спільнот західноукраїнського регіону була своєрідною «тактикою очікування», а подекуди й випадковою, яка розуміла Дунайську монархію як державу всіх її громадян і для них, певним чином «переоблямовуючи» свої політичні уподобання під можливість у перспективі подальшого «націоналізування» своїх суверенних територій унаслідок падіння метрополії. По-друге, австролялізм певною мірою спричинив викривлення та запізнення в розвитку національної свідомості етнонаціональних спільнот західноукраїнського регіону.

Незважаючи на те, що австролялізм уособлював такий собі ситуативний план «вирощування» патріотизму для мобілізації мас на реалізацію політичних проєктів і контрпроєктів суб'єктів західноукраїнської політичної сфери, а відтак на підтримку правлячої династії і тривалості імперської ідеї Габсбургів, вже на постімперському просторі — у міжвоєнний період — він опинився в міцних «обіймах» націоналізму й припливу «етнічного очищення»,

що стали тягарем для спільнот, які з титульних більшостей перетворилися на етнічні меншини.

¹ Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. — С. 132.

² Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр. / Пер. з італ. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. — С. 153.

³ Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. — Рівне: Волинські обереги, 2006. — С. 430, 431, додатки В, Г.

⁴ Бурдяк В. Національні рухи в Центрально-Східній Європі: теоретико-методологічні підходи до проблеми // Форум. Суспільно-політичний журнал. — Чернівці, 2007. — № 2 (5). — С. 70, 74.

⁵ Шимов Я. Австро-Венгерская империя. — М.: Изд-во Эксмо, 2003. — С. 16–17, 24.

⁶ Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Пер. з англ. — Львів: Кальварія, 2006. — С. 17–18.

⁷ Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. — С. 139.

⁸ Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр. — С. 116–117.

⁹ На путях становлення українской и белорусской нации: факторы, механизмы, соотношения. Сб. науч. труд. / Отв. ред. Л. Е. Горизонтов. — М.: РАН, Институт славяноведения, 2004. — С. 146, 147, 166, 193.

¹⁰ Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія. — С. 143.

¹¹ Терещенко Ю. І. Причинки до історії галицького консерватизму // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. — Вип. 4. — К., 2000. — С. 43.

¹² На путях становлення українской и белорусской нации: факторы, механизмы, соотношения. Сб. науч. труд. — С. 167; Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. / Укл. О. Карпенко, К. Мицан. — Т. 1. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. — С. 174, № 71.

¹³ Баран С. Микола Василько [Некролог] // Діло. — Львів, 1924. — 8 серпня.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові. — Ф. 309, оп. 2, спр. 109.

¹⁵ Золоті ворота. Історія Січових Стрільців 1917–1919. — Львів, 1937. — С. 6.

¹⁶ Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр. — С. 139.

¹⁷ Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. / Пер. з англ. — К.: Критика, 2004. — С. 228.

¹⁸ Там само.

¹⁸ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). — К.: Критика, 2006. — С. 34.

¹⁹ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 80–84, № 11.

²⁰ Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. — С. 241–248.

²¹ Єврейське населення та розвиток єврейського національного руху на Буковині в останній чверті XVIII — на початку XX ст.: Збірник документів та матеріалів / Упор. О. В. Добржанський, М. П. Кушнір, М. Д. Никирса. — Чернівці: Наші книги, 2007. — С. 232–233.

²² Див.: Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за часів революції. — Відень: Жидівське видавництво «Гаймон» на Україні, 1921. — С. 5, 18–19, 23, 26–30.

²³ Меламед В. Етнополітичні аспекти єврейсько-українських взаємин у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) // Єврейська історія та культура в Україні. Матеріали конференції. — К., 1996. — С. 92; Гон М. Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939). Монографія. — Рівне: Волинські обереги, 2005. — С. 13.

²⁴ Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі. — С. 119, 140–141.